

Argumente empirice
în cercetarea socială
calitativă

dr. Ozana Cucu-Oancea
CPIII, Institutul de Sociologie al Academiei Române

- * **Domenii de competență:** sociologia culturii, metodologie calitativă, studii rurale
- * **Autoare a două volume:**
 - „Trăirea sărbătorii. Între meditație și petrecere” (2001, ed. Eminescu)
 - „De la Moș Gerilă la Santa Claus. O privire sociologică asupra Crăciunului” (2006, ed. Semne)
- * **Autoare a 25 de articole științifice și studii în volume.**
- * **Deținătoare a Premiului Academiei Române Dimitrie Gusti** (în colectiv, 2002).
- * **16 participări la conferințe, ateliere și simpozioane, naționale și internaționale**

Legătura dintre câmpul teoretic și cel empiric rămâne o problemă deschisă în științele sociale, mai cu seamă în sociologia calitativă, unde măsurătorile implică într-o mai mare măsură subiectivitatea și imaginația sociologică a cercetătorului. Metodologia calitativă a stat, de altfel, multă vreme în umbra celei cantitative, nici în momentul de față neexistând o aprobare deplină și nici o accepțiune unitară a acestui tip de abordare științifică.

Personal, în ceea ce privește sociologia calitativă, cea mai mare provocare metodologică consider că a fost aceea de a încerca să surprind *semnificația reală a sărbătorii pentru omul contemporan, felul în care acesta trăiește timpul sărbătorii, impactul pe care îl are sărbătoarea în viața sa*. Mai mult, am încercat ca prin surprinderea modului de raportare a omului contemporan (și, extinzând, a comunității) la sărbătoare, să ajung la măsurarea *nivelului potenței festive* a acestuia (a capacității de a trăi sărbătoarea, ori, altfel spus, a capacității de a trăi într-un timp *calitativ*), căutând practic argumente empirice pentru înțelegerea și validarea teoriilor filosofice (Vasile Băncilă) și noologice (Ilie Bădescu) despre sărbătoare. Mai departe, am încercat să găesc explicații pentru pozițiile de pe scala „potenței”. În momentul de față, am o nouă țintă – realizarea unei prime analize sociologice longitudinale (prima analiză dintr-o serie de cinci!) prin care să surprind dinamica modului de raportare a oamenilor la fenomenele festive, precum și să încerc elaborarea unui model teoretic explicativ propriu al dinamicii studiate.

Una dintre cele mai dificile sarcini mi s-a părut cuantificarea *trăirii*, fie că este vorba despre trăirea sărbătorească, fie că este vorba despre alte tipuri de trăiri, de sentimente – iubire (părintească, filială, romantică, iubire de patrie etc.), temere, satisfacție etc. Pentru cantitativist lucrurile par a se rezolva relativ simplu, printr-o suită de întrebări de genul „În ce măsură sunteți satisfăcut de”, cu răspunsuri prestabilite „În foarte mare măsură”, „În mare măsură” etc. Calitativistul nu se va mulțumi însă cu afirmații ca „Îmi iubesc soțul foarte mult” sau „Pentru Crăciunul din acest an am ținut post

4 săptămâni și trei zile, am mers la biserică săptămânal, am pregătit toate bucatele tradiționale românești și m-am simțit foarte bine.”

Așadar, prima mare dilemă a fost **ce metodă/metode să aleg pentru producerea argumentelor empirice necesare scopului propus?** Până în acel moment folosisem în cercetările anterioare dedicate studierii fenomenului sărbătorii tehnica chestionarului, interviul, observația participativă, nici una dintre acestea nepărându-mi-se mulțumitoare întrutotul pentru atingerea obiectivelor fixate de astă dată.

Tehnica chestionarului putea fi o soluție care ar fi permis investigarea unui număr mare de subiecți, obținând, în condițiile deținerii unor resurse suficiente, chiar reprezentativitatea statistică. S-ar fi putut strânge informații legate de anumite ritualuri săvârșite de indivizi, poate chiar opinii despre importanța pe care le-o dau uneia sau alteia dintre sărbători, despre religiozitatea subiecților ș.a., aprofundarea unor teme putând fi apoi făcută cu ajutorul interviurilor intensive.

Atât tehnica chestionarului, cât și cea a interviului aveau însă câteva inconveniente majore având în vedere scopurile propuse. În primul rând, acestea erau tehnici secvențiale, ele urmau a sonda opiniile oamenilor la un moment de timp dat, în vreme ce pe mine mă interesa surprinderea întregului context din jurul sărbătorii, care să cuprindă atât perioada propriu-zisă a sărbătorii, dar și cea premergătoare, pregătitoare. Sigur, întrebările ar fi putut fi axate pe toate aceste planuri, indiferent de când ar fi avut loc interviuarea. Cu toate acestea, natura temei alese (*trăirea Crăciunului*) m-a făcut să resping astfel de metode care nu îmi putea furniza decât „informații-povești” despre cum au petrecut oamenii sărbătorile, despre impresiile generale cu care au rămas vizavi de unul sau altul dintre evenimentele trecute și care nu îmi spuneau nimic despre trăirile reale pe care le-au avut oamenii în acele momente. Se puteau pierde astfel informații care deși, la prima vedere, nu aveau legătură directă cu modul de a sărbători, indirect se dovedeau a fi indispensabile construirii unei imagini clare și complete a impactului pe care îl avea sărbătoarea. În plus, li s-ar fi cerut subiecților un lucru pe care nu mulți l-ar fi putut face fără a distorsiona rezultatele și anume, a face sinteze și interpretări „postfactum” ale propriilor trăiri, sentimente, atitudini, lucru care de multe ori este greu de săvârșit și de către un cercetător experimentat. În fine, natura subiectului îți cerea să pătrunzi adânc în intimitatea persoanei cercetate ceea ce a făcut ca metodele de tipul anchetei prin interviu, dar mai cu seamă cea prin chestionar, în care interacțiunea subiect-cercetător era evidentă, să fie inadecvate. Informațiile căutate erau mai degrabă “gânduri/trăiri” pe care oamenii nu le-ar fi spus nimănui, cu atât mai puțin unei persoane complet străine, privită de multe ori ca având un statut superior (cercetător?!).

Prin metoda observației într-adevăr s-ar fi putut surprinde comportamentele reale ale indivizilor în timpul sărbătorii. Dar în câte locuri aș fi putut fi în același timp pentru a observa un număr suficient de oameni petrecându-și Crăciunul. Și apoi, cine m-ar fi primit să îl însoțesc de-a lungul a câteva zile, tocmai de sărbători? Și cât timp ar fi fost dispus să îmi acorde: câteva ore, o zi, două? Și cu ce rezultate, ce certitudine aș fi avut că nu folosește un comportament de fațadă atât timp cât eram tu în preajmă? Această metodă, dublată de tehnica chestionarului și a interviului, a fost totuși folosită cu succes de către Școala Sociologică de la București în campaniile monografice din perioada interbelică. Ea

ar fi putut fi aplicată atunci când munca de cercetare s-ar fi făcut în echipă, pe comunități bine delimitate, cunoscute în prealabil suficient de bine pentru a înlătura, pe cât posibil, efectul de artificialitate.

În plus, din păcate, prin metoda observației nu ar fi putut surprinde decât latura manifestă a comportamentului indivizilor vizavi de sărbătoare, *trăirile*, gândurile rămânând necunoscute. Sigur, s-ar fi putut „citi” bucuria pe fața cuiva, dar oare am fi știut cu adevărat care era cauza acestei bucurii sau dacă ea era reală? Ce ne-am fi făcut cu aceia care știau să mânuiască cu abilitate ceea ce Erving Goffman a numit *impression management* (managementul impresiei), arătându-ni-se altfel decât sunt cu adevărat?

Toate acestea m-au făcut să încerc o cu totul altă tehnică de colectare a datelor, folosită extrem de puțin în cercetarea sociologică, dar la fel de valoroasă ca toate celelalte: *jurnalul intim*.

Deoarece unul dintre neajunsurile folosirii acestor documente personale este dificultatea procurării lor într-un număr suficient de mare pentru a produce generalizări, am optat pentru provocarea *jurnalelor intime*. Profitând de statutul meu dublu din acea perioadă, de cercetător și de cadru didactic asociat la Facultatea de sociologie, am decis că, cel puțin pentru acea cercetare de pionierat, cel mai potrivit univers al cercetării îl constituiau studenții mei: reprezentau un grup oarecum omogen și ușor controlabil.

Ideea jurnalului intim provocat nu mi-a venit deodată, ci în urma unor tatonări, încercări de a găsi tehnica adecvată temei. Concret, în anul universitar 2002-2003 am încercat pentru prima dată aplicarea a ceea ce am numit atunci “jurnal de sărbători” sau “fișă de observație personală și familială” pe un număr de aproximativ 160 de studenți. Fiecare student a avut de ținut un jurnal de Crăciun (20 dec.-7 ian.), un jurnal de Paște (începând din Duminica Floriilor și până în a doua zi de Paște) și trei fișe de observație de o zi: pentru Sf. Valentin, pentru 1 și 8 Martie. Indicațiile au fost destul de sumare, fiecare urmând să noteze zilnic toate activitățile, comportamentele, opiniile și trăirile legate de evenimentul vizat. Pentru Crăciun și Paște au fost împărțite ghiduri orientative de completare a jurnalelor, care conțineau în principal elemente de ritual care nu trebuiau pierdute din vedere. Cerința de bază a cercetării a fost observarea atentă și notarea imediată sau cât mai aproape de momentul observației a elementelor ce țineau de sărbătorile analizate. Sarcina nu a fost obligatorie, ci opțională, urmând ca cei care completau cât de cât corect toate foile de observație cerute să primească, dacă voiau, o notă la disciplina *Practică sociologică de teren*. Din totalul de 160 de studenți, nu s-au prezentat cu fișe decât 120, iar dintre aceștia doar 93 au realizat fișe pentru toate cele 5 perioade de analiză.

Punctul nevralgic a fost practic eliminarea din unele jurnale a activităților, trăirilor ce nu aveau, în opinia subiecților, legătură directă cu sărbătorile respective, punctul tare constând în obținerea unor informații foarte bogate legate în primul rând de ritualurile săvârșite de către subiecți sau de către membrii familiei acestora. Unul dintre efectele perverse, dar fericite ale cercetării a fost acela de a-mi fi sesizat bogăția informațiilor obținute din câteva jurnale care nu respectaseră întru totul regulile impuse de mine inițial. Acestea fuseseră scrise nu ca niște foi de observație a elementelor și evenimentelor ce țin de sărbătoare, ci ca niște jurnale intime reale, adevărate, în care erau etalate toate

activitățile, toate trăirile, toate gândurile de peste zi, indiferent dacă acestea aveau sau nu legătură directă cu tema cercetării, sărbătoarea. Așa a apărut practic ideea inițierii unei a doua cercetări (și apoi a unei a treia...și a patra...) pe tema *trăirii sărbătorii*, care să utilizeze de această dată ca sursă de strângere a datelor *jurnalele intime provocate*, menite a furniza nu doar informațiile strict legate de sărbătoare, ci și întregul context psiho-social în care subiecții urmau să-și desfășoare viața din preajma uneia dintre cele mai importante sărbători ale creștinătății, Crăciunul.

În anul universitar 2004-2005, pentru studenții din anul I ai Facultății de Psihologie, secțiile pedagogie și psihopedagogie specială, care urmau cursul meu de Introducere în sociologie, am introdus ca temă de seminar realizarea în perioada 20 decembrie 2004 – 2 ianuarie 2005 a unui jurnal intim provocat. Am optat pentru cvasi-obligativitatea¹ *jurnalului*, pe de-o parte din dorința de a obține un număr mai mare de jurnale, iar pe de altă parte, cu speranța că „obligativitatea” va fi un argument în plus de a trata cu seriozitate tema. Practic, nota de seminar (pentru jurnal) urma a reprezenta 50% din nota finală. Dintr-un număr de 142 de studenți, 139 s-au prezentat la final cu tema de seminar realizată, iar 70 au primit nota. Selecția a fost făcută după principiul saturației informațiilor, astfel încât numărătoarea s-a oprit (la 60) în momentul în care s-a observat că introducerea de noi jurnale nu mai aducea analizei nici un plus semnificativ de informații. Modul de prelucrare a datelor conținute în jurnale a fost foarte asemănător cu cel al prelucrării informațiilor provenite în urma interviurilor. Construirea schemei de categorii (de indicatori) a plecat de la ghidul (grila) de completare prestabilit și s-a dezvoltat încet încet cu lecturarea fiecărui jurnal în parte. Astfel, s-a ajuns la o grilă de categorii consistentă, de care s-a ținut seama de-a lungul întregii analize. Rezultatul acestei sondări s-a materializat într-o tipologie a modului de raportare la sărbătoare.

În perioada 2005-2006 s-a desfășurat cea de-a treia campanie de colectare de jurnale, după aceeași metodologie ca și cea din anul precedent, răspunzând solicitării 80 de studenți din anul I, secția sociologie.

Cea mai recentă „colectă” a avut loc în iarna aceasta, între 20 decembrie 2010 și 8 ianuarie 2011, pe un lot de doar 12 subiecți, dintre cei care au participat la cercetarea din 2004-2005. Cei 12 au fost selectați în funcție de reprezentativitatea avută la nivelul tipologiei construite în urma cercetării din 2004-2005, în vederea demarării primei analize longitudinale a modului de raportare a oamenilor la sărbătoare și urmează a participa la încă cel puțin 5 „colecte” asemănătoare în următorii 25 de ani.

În prezent, posed peste 1000 de jurnale intime provocate, realizate de circa 300 de subiecți, între 2002 și 2011, în preajma diferitelor evenimente festive laice sau religioase, dintre care nu au fost analizate până în momentul de față decât 60 de jurnale asociate perioadei Crăciunului!

Gestionarea unei asemenea cantități de date este extrem de dificilă, atâta vreme cât materialele se găsesc în stare brută, neprelucrate, nearhivate, nedigitate. Scopul primelor trei campanii de colectare a fost, în plus, unul destul de ambiguu, s-a dorit adunarea cât mai multor „probe” pentru surprinderea modului de raportare la sărbătoare,

¹ Pentru cei care au refuzat din varii motive să realizeze acest jurnal a existat totuși alternativa susținerii unui test grilă pe teme de metodologie sociologică a cercetării.

pentru depistarea *potenței festive* a indivizilor și pentru găsirea cauzelor plasării pe o anumită poziție a scalei *potenței festive*. S-a mers pe intuiție, pe încercare, oarecum în spiritul metodologiei *grounded theory*. Singura colecție cu scop precis este cea realizată cu ocazia sărbătorilor de iarnă 2010-2011, care va constitui parte a analizelor longitudinale proiectate pentru următorii 25-30 de ani!

Probleme!

- ce relevanță au cele peste 1000 de jurnale intime provocate (însușind aproximativ 30 de mii de pagini!) pentru studierea fenomenului sărbătorii? Dar pentru studierea vieții cotidiene, în genere?

- care este metoda cea mai adecvată de arhivare a acestor date?

- pot constitui surse valoroase de date (argumente empirice) pentru analize secundare ulterioare?

- cum rezolvi problema confidențialității și a consimțământului folosirii lor în alte scopuri de cercetare decât cele pentru care au fost colectate inițial (neexistând un acord scris al subiecților) sau de către alt cercetător decât cel căruia i-au fost încredințate?

- există vreo șansă de transformare a arhivei private care va conține toate aceste jurnale, într-o arhivă publică? Care sunt mijloacele de precauție care trebuie luate, care sunt pașii care trebuie urmați?